

УДК [373.2:17.021.1/.2]-053.4

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2022.37.11638>

ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Олександра Білан¹, Марія Кіндзерська²

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, UA-79000*

¹oleksandra.bilan@lnu.edu.ua;

²mariia.kindzerska@lnu.edu.ua

Виконано теоретичний аналіз чинників становлення моральної поведінки в дошкільному віці. Подано визначення поняття “мораль” як вимог, які висуває суспільство поведінці людини, що визначає обов’язки і ставлення людей один до одного і до суспільства загалом формує загальнолюдські норми і правила поведінки.

Описано типологічний аналіз, виконаний дослідницею О. Заблоцькою, в якому брали до уваги критерії контрольованості–неконтрольованості, що допомогло охарактеризувати головні чинники становлення моральної поведінки дітей дошкільного віку прямого чи опосередкованого впливу, що дало можливість серед головних чинників становлення моральних форм поведінки дошкільників виділити дві групи: генералізовані, дія яких є непрямую, опосередкованою, та специфіковані, дія яких є прямою і контрольованою. До групи генералізованих чинників віднесено: спілкування з дорослими та ровесниками; гру; діяльність, зокрема навчання; прослуховування казок; перегляд мультфільмів і телепередач; стилі виховання.

Дано характеристику специфікованим чинникам моральної поведінки дітей (постановка вимог до дитини щодо її поведінки; пояснення суті моральних форм поведінки і спеціальне навчання; підкріплення моральних форм поведінки та соціальний контроль; актуалізація емоційних переживань та емпатії з приводу моральних аспектів (різних форм) власної поведінки та поведінки іншого). Включення дітей у систему моральних стосунків виокремлює багато джерел оволодіння моральними формами поведінки – повсякденне реальне життя, ознайомлення з різними культурними формами: казки, прислів’я, телебачення (мультфільми), легенди. І не останнє місце відіграє правильність презентації дитині тієї чи іншої інформації дорослим (вихователем).

Ключові слова дошкільний вік, мораль, моральні норми, моральне виховання, моральна поведінка, чинник.

Дошкільний вік є початковим етапом становлення особистості, у цей час для розвитку психологічних якостей дитини дуже важливий фундамент особистості, що формує моральні норми поведінки, ставлення до світу, людей, самого себе. Сформований у дошкільному віці фундамент особистості та моральної орієнтації дітей багато в чому визначає їх подальше життя.

Сучасні наукові дослідження розвитку духовно-моральної сфери особистості показують, що процес її становлення має соціальні умови і тому залежить від правил і норм, прийнятих суспільством. Водночас духовно-моральне виховання залежить від моральних установок, норм і традицій конкретної родини, дому, закладу дошкільної освіти.

Мораль є найбільш універсальним засобом соціальної регуляції поведінки людини. Мораль – це вимоги, які висуває суспільство поведінці людини, це ті загальнолюдські норми і правила поведінки, які визначають обов'язки і ставлення людей один до одного і до суспільства загалом [3].

Проблема морального виховання знаходиться в центрі наукових інтересів вітчизняних і зарубіжних учених. Праці переважно орієнтовані на моральне виховання (А. Булатова, А. Виноградова, Р. Жуковська, С. Козлова, Т. Куликова, В. Логінова, Т. Маркова, В. Нечаєва, С. Миколаєва, Л. Нісканен, Л. Пен'євська, Т. Поніманська, В. Фокіна), змістовні підходи у сфері морального виховання (В. Білоусова, О. Богданова, Т. Ільїн, І. Каїров, А. Кондратюк, Б. Лихачов, А. Міщенко, І. Підласий, В. Сластьонін, Є. Шиянов, Н. Худякова та ін.), духовно-моральне виховання (М. Орлова, М. Скребцова, Л. Кокуєва, А. Лопатина, Н. Шітякова, В. Ширшов та ін.) [2].

Поширена думка, що рушійною силою психологічного розвитку дітей дошкільного віку є розвиток протиріч, пов'язаних з розвитком багатьох потреб дітей. Найважливішими з них є: потреба в спілкуванні, через яке засвоюється соціальний досвід; потреба у зовнішніх враженнях, що веде до розвитку пізнавальних здібностей; потреба в русі для набуття цілої системи умінь і навичок. Варто зазначити, що розвиток домінуючих потреб дошкільного суспільства має таку особливість, що кожна потреба має своє значення.

Морально виховують у процесі цілеспрямованого впливу дорослі. Цей вплив спрямований на засвоєння дошкільниками основ моральної культури, що включає синтез знань про мораль, моральні почуття, мотиви та звички моральної поведінки. Результатом морального виховання через вплив навколишнього середовища й збагачення дитиною власного морального досвіду є її моральний розвиток. За визначенням О. Запорожця, “соціальне середовище – це не просто потрібна зовнішня умова, це справжнє джерело розвитку, оскільки саме в ньому “записано” програму того, які психічні здібності мають у дитини виникнути...” [3, 88], тобто формування моральної поведінки передбачає накопичення моральних прагнень і почуттів, які є рушіями дій та вчинків, а отже, спонукають до діяльності.

Мета статті – провести теоретичний аналіз чинників становлення моральної поведінки в дошкільному віці.

Включення дітей у систему моральних стосунків виокремлює багато джерел оволодіння моральними формами поведінки – повсякденне реальне

життя, ознайомлення з різними культурними формами: казки, прислів'я, телебачення (мультфільми), легенди. Не останнє місце відіграє правильність презентації дитині тієї чи іншої інформації дорослим (вихователем).

Типологічний аналіз, виконаний дослідницею О. Заболоцькою [1], в якому брали до уваги критерії контрольованості–неконтрольованості, прямого чи опосередкованого впливу, дав можливість серед головних чинників становлення моральних форм поведінки дошкільників виділити дві групи: 1) генералізовані, дія яких є непрямую, опосередкованою; 2) специфіковані, дія яких є прямою і контрольованою. До групи генералізованих чинників віднесено: а) спілкування з дорослими та ровесниками; б) гра; в) спільна діяльність, зокрема навчання; г) прослуховування казок; д) перегляд мультфільмів і телепередач (телебачення, радіо, комп'ютер); е) стилі виховання.

До групи специфікованих чинників віднесено: а) постановку вимог до дитини щодо її поведінки; б) пояснення суті моральних форм поведінки і спеціальне навчання; в) підкріплення моральних форм поведінки та соціальний контроль; г) актуалізація емоційних переживань та емпатії з приводу моральних аспектів (різних форм) власної поведінки та поведінки іншого.

Охарактеризуємо зазначені групи чинників. Насамперед звернемо увагу на генералізовані чинники.

1. *Спілкування з дорослими та ровесниками.* Загально визнано, що найважливішим чинником психічного розвитку дошкільника є його спілкування з дорослими. Поза спілкуванням неможливий розвиток специфічно людських психічних функцій, особистісне становлення [1].

Процес спілкування породжує перші симпатії та антипатії, у ньому формується розуміння добрих і поганих вчинків. Усе це є основою для подальшого розвитку моральних почуттів.

2. *Гра.* Важливим чинником засвоєння дошкільниками моральних форм поведінки є гра, особливо сюжетно-рольова, дидактична, основним змістом якої є реалізація уявлень дитини про правила, норми стосунків дорослих, виконання ними соціальних ролей.

Суть гри, як провідної діяльності дитини, полягає в тому, що в ній відображаються різні сторони життя, особливості діяльності і, що дуже важливо, людські стосунки і ставлення, набуваються й уточнюються знання про навколишню соціальну дійсність.

Діти починають усвідомлювати і відтворювати суспільні події, етичні правила, якими регулюються взаємини між людьми. Серед ігрових мотивів значне місце посідають пізнавальні інтереси, потреби порівняти себе з іншими дітьми, співробітництво з ними, самооцінка. Завдяки цьому можна стверджувати, що гра є важливим чинником морального виховання

дошкільників.

3. *Спільна діяльність*. Включення дитини в різні види результативної діяльності дорослих як вдома, так і в закладі дошкільної освіти створює сприятливі умови для засвоєння дітьми моральних форм поведінки, що віднаходять реалізацію у поведінці дитини як з дорослими, так і з ровесниками. Одночасно включення дитини у нові форми спільної діяльності не гарантує виникнення у неї нових мотивів моральної поведінки.

Важливу роль має розвиток особливих форм соціальної орієнтації, уваги до інших людей, що є важливою умовою народження моральних емоцій (співчуття, співпереживання). Дії та операції діяльності впливають на виникнення моральних ставлень опосередковано, а особливе значення для їх розвитку мають мотиви і цілі діяльності

Дитина середнього дошкільного віку, особливо старшого, достатньою мірою знає свої можливості, сама ставить мету дії і віднаходить засоби для її досягнення. У неї з'являється можливість планувати свої дії і проводити їх аналіз та самоконтроль. При цьому вирішальне значення має характер мотивів, що спонукають особистість до задоволення потреб у спілкуванні, діяльності, у певній формі поведінки [2]. Завдяки чому розкривається здатність дитини до морального вибору, який дає їй змогу діяти свідомо, самостійно, відповідно до суспільно значущих вимог.

4. *Прослуховування казок*. Засвоєння моральної поведінки також відбувається під час слухання казок. Розуміння вчинків героїв казок приводить до формування спільних уявлень про добро і зло, критеріїв їх розрізнення. Разом із дорослими діти вчаться оцінювати конкретні ситуації та поведінку, і цей досвід стає основою для вміння оцінювати однолітків, дорослих і, зрештою, свою поведінку.

Дослідження О. Запорожця [3], присвячені сприйняттю казки дітьми дошкільного віку, дає можливість виділити такі характеристики, які сприяють формуванню моральної поведінки. Наприклад, діти не задовольняються невизначеними ситуаціями, коли невідомо, хто хороший, а хто поганий. Діти відразу прагнуть вибрати позитивних героїв і беззастережно прийняти їх позицію. До кожного, хто перешкоджатиме реалізації цих героїчних планів, ставитимуться жорстко та негативно.

Під час слухання казок дошкільнята займають позицію "у казці", намагаючись наслідувати улюбленого героя. Так виникають механізми моральної ідентифікації, внутрішня дія в уявному плані, коли дитина активно переживає події, в яких не брала участь, і тим самим розуміє мотиви вчинків героїв, диференціює своє емоційне відношення і моральну оцінку [1].

5. *Перегляд мультфільмів і телепередач, гра на комп'ютері*. Важливе значення для формування моральних форм поведінки дошкільнят мають засоби масової інформації, особливо телебачення та перегляд мультфільмів

для дошкільнят. У наш час телебачення визначає природу культури, суспільні норми, впливає на свідомість кожного, змінює те, як люди сприймають інформацію. За останні два десятиліття телебачення пройшло довгий шлях у пошуку програм у всіх його формах, тому воно займає все вище й вище місце в сучасних ЗМІ.

6. *Стилі виховання батьків та вихователів.* Умовами формування гуманного ставлення до інших є демократичний підхід до виховання на основі позитивних емоцій та виразного ставлення до дітей з боку дорослих, організація спільної діяльності дітей на основі співпраці. Засвоєння дитиною і дотримання правил поведінки стає основою для оволодіння більш складними формами моральної поведінки.

Дамо характеристику другій групі чинників становлення моральних форм поведінки дошкільників – специфікованим чинникам.

1. *Постановка вимоги.* Важливим чинником засвоєння дитиною моральних форм поведінки є вимога дорослого до неї у дотриманні цих форм (поскладати свої іграшки, віднести у свою кімнату одяг, поділитися іграшкою, цукеркою).

Спричинення дотримання дитиною моральних форм поведінки може бути і примусовим, коли дорослий ставить її перед необхідністю виконати те, що від неї вимагається. Вимога має бути щирою, доброзичливою, послідовною та постійною.

Проте варто пам'ятати, що вимога – не наказ, дітям обов'язково треба пояснити, чого від неї вимагають і чому саме. До вимог можна віднести вимогу щодо самообслуговування (самостійно одягатися, прибирати свої іграшки, вмиватися). Саме цю вимогу ми можемо віднести до механізму регулювання дорослими поведінки дошкільників [2].

2. *Пояснення дитині суті моральних форм поведінки та спеціальне навчання.* Важливо взяти до уваги, що дошкільник у моральних оцінках орієнтується не лише на вимоги дорослих, а й на свої уявлення про належну чи неналежну поведінку. Спеціальне навчання повинно акцентувати увагу дитини на позитивних зразках моральної поведінки інших дітей і дорослих та відвертати увагу від негативних. Потрібно звертати увагу дитини на те, як, наприклад, тато гарно поскладав свій одяг, як інший хлопчик чемно грається в пісочниці і ділиться своїми іграшками, а також звертати увагу на те, як негарно, коли дітки б'ються і не слухають дорослих. Дошкільник певною мірою уже здатен встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між поведінкою та її наслідками (оцінка та підкріплення поведінки) [1]. Отже, поступово накопичується моральний досвід дитини, формується здатність оцінювати моральний бік власної поведінки і поведінки однолітків.

3. *Наслідкування.* Засвоєння форм моральної поведінки ґрунтується на орієнтації дітей на інших, особливо на дорослих. Зразки поведінки, які

наслідують діти, спочатку втілюються в образі конкретної людини – батька, матері, дідуся, бабусі тощо. Протягом дошкільного віку змінюється особистість дитини у спадкуванні поведінки дорослих і однолітків. Діти дошкільного віку імітують стосунки дорослих з іншими людьми, видами діяльності, речами, тваринами. Об'єктами наслідування є однолітки, батьки, вихователі. Дитина впроваджує норми, яких дотримується у дорослому житті, у міжособистісній системі. Якщо молодші дошкільники наслідують певні форми поведінки від дорослих і своїх однолітків, то старші дошкільнята не наслідують сліпо, а свідомо засвоюють зразки моральної поведінки.

Включення дітей у систему моральних стосунків виокремлює багато джерел оволодіння моральними формами поведінки – повсякденне реальне життя, ознайомлення з різними культурними формами: казки, прислів'я, телебачення (мультфільми), легенди. І не останнє місце відіграє правильність презентації дитині тієї чи іншої інформації дорослим (вихователем).

Формування морального обличчя дитини, визнаючи її суб'єктом виховання, потребує зміни спрямованості впливів дорослого, розробки засобів і методів, що дають можливість ознайомити дошкільника моральними нормами через його особистісне сприйняття.

Висновки. Підвищення ролі моральних засад у всіх сферах життя є головною рисою високорозвиненого демократичного суспільства. Важливе значення має реалізація завдання морального виховання покоління залежно від вікових та особистісних особливостей, суспільної етики, принципів кодексу поведінки тощо. Тому в дошкільному віці потрібно розвивати у дітей моральні емоції та якості, спонукати їх до засвоєння певних норм і правил, виробляти відповідні звички мотивації та поведінки з метою збереження та підтримки здорового та повноцінного життя.

1. *Заболоцька С. І.* Виховання моральних форм поведінки дошкільників в умовах сім'ї та дошкільної установи // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. Київ, 2011. Т. XIII. Ч. 4. С. 148–154.

2. *Заболоцька С. І.* Теоретичні засади дослідження моральної поведінки дошкільників : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка ; Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Кам'янець-Подільський : "Аксіома", 2010. Вип. 10. С. 239–248.

3. *Запорожець А. В.* Психическое развитие ребенка : избр. психол. тр. : в 2 т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1986. 316 с.

4. Михальчук О. О. Теогетичні аспекти морального виховання особистості дитини дошкільного віку // Вісник Черкаського університету. Серія “Педагогічні науки”. 2018. № 10–11. С. 59–65.

Стаття: надійшла до редколегії 19.04.2022

доопрацьована 21.05.2022

прийнята до друку 25.06.2022

FACTORS OF FORMING MORAL BEHAVIOR AT PRESCHOOL AGE

Oleksandra Bilan¹, Mariia Kindzerska²

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, UA-79000*

¹oleksandra.bilan@lnu.edu.ua;

²mariia.kindzerska@lnu.edu.ua

The article presents the theoretical analysis of the factors which influence the formation of preschool children’s moral behavior. The authors of the article define the notion of “morality” as one of the requirements of the society to human behavior, which determines humans’ responsibilities and attitudes to each other and to the society as a whole, and creates universal norms and rules of human behavior.

The study is based on the typological analysis conducted by O. Zabolotska, which took into account the criteria of controllability – uncontrollability, and allowed characterizing the main factors of forming preschool children’s moral behavior of direct or indirect influence. They were divided into two groups: generalized factors which are indirect or medited, and specified ones, which are direct and controlled. The group of generalized factors included communication with adults and peers, games, some common activities, including learning, listening to fairy tales, watching cartoons and TV shows, parenting styles.

The specified factors of children’s moral behavior are characterized as setting requirements for the child’s behavior, explaining the essence of moral behavior and special training for this, strengthening moral forms of behavior and social control, actualizing emotional experiences and empathy about the moral aspects (various forms) of the child’s own behavior and the behavior of others. The inclusion of children into the system of moral relations helps to identify many sources of mastery of moral behavior, namely: the everyday life, acquaintance with various cultural forms such as fairy tales, proverbs, television (cartoons), legends. One of the influential factors is also the correct presentation of various information to the child by the adult (educator).

Keywords: preschool age, morality, moral norms, moral education, moral behavior, factor.